

ÖTVEN ÉVE LEGALÁBB ÖTVENEDSZER ...

CSUKA ZOLTÁN: *Az idő mérlegén.*
Magvető, Budapest, 1977.

Az alábbiakban a költő Csuka Zoltánról lesz szó, tehát az alkotónak irodalmi közvéleményünkben ezzel a kevésbé ismert megnyilvánulásával foglalkozunk. Az ő nevének hallatára ugyanis elsősorban a műfordító, a jugoszláv irodalmak páratlan szorgalmú, a legnagyobb alkotói tettekre is képes magyar tolmácsolója jut eszünkbe, az andriói, krležai életmű, a *Hegyek koszorúja* és a *Petrica Kerempuh balladái* mesteri átültetője, aki-ről Krleža azt mondta, hogy „a mi irodalmunkért becsülettel megfizetett”, Mladen Leskovac pedig, hogy mindnyájunknak a „csodálat és hála” érzésével kell adóznunk mindazért, amit a jugoszláv irodalmakért s a magyar és jugoszláv népek közeledésének eszméjéért tett.

A vajdasági magyar irodalmi és kulturális körökben az is köztudott róla, hogy 1921 és 1933 közötti jugoszláviai emigrációja idején fáradhatatlanul szervezte itt a magyar irodalmat, egymás után indította a lapokat és folyóiratokat egészen a Kalangyáig, a legéletképesebbnek bizonyult s a leghosszabb életű irodalmi organumig ezen a tájon. Sőt, Magyarországra való visszatérése után ott is nyomban lapalapításhoz fogott, s a már 1933-ban megindított Láthatár 1944 őszéig, tehát az ország hadszíntérré, változásáig élt. Ebben jórészt az itt, nálunk kezdett tevékenységet folytatta, csakhogy jelentősen kibővítve: a Magyarországon kívüli magyar irodalmakat és a szomszéd népek irodalmát mutatta be. De már a háború alatt felmutatta első jelentősebb műfordítói tettet is: 1941-ben (!) lefordította és megjelentette Miloš Crnjanski *Örökös vándorlását*. Az ország felszabadulása után a Magyar—Jugoszláv Társaság lapját, a Déli Csillagot szerkeszti, s aztán épp jugoszláv barátsága miatt ítélik tizenöt évi börtönre, amiből ötöt le is tölt. 1955-ben történt szabadulása után azonban ott folytatja, ahol Rákosi rendőrsége megszakította munkáját: jó három évtized alatt nem kevesebb, mint száz jugoszláv irodalmi alkotást tolmácsol a magyar olvasóknak. Ezután már az elismerés sem várat magára. Otthon József Attila-díjjal tüntetik ki, innen pedig Tito elnök részesíti magas kitüntetésben.

Ezek tehát Csuka Zoltán pályájának ismertebb mozzanatai. Az itteni magyar olvasó talán azt is számon tartja, hogy tizenkét évi jugoszláviai tartózkodása alatt hat önálló verseskötet jelent meg, de hogy már előtte is és utána is mindenekelőtt költő volt, azt talán jóval kevesebben. Igaz, az irodalomszervezés, később meg a műfordítás sok idejét, energiáját elvonta az eredeti alkotástól, vagy amint maga vallotta, többet fordított, többet foglalkozott irodalomszervezéssel és folyóirat-alapítással, mint amennyit írt azokba, de azért a lantot sohasem tette félre egészen és véglegesen. Hogy mennyire nem, azt szinte a meglepetés erejével tanúsítja nemrég megjelent verseskötete, *Az idő mérlegén*, amely az 1919-től csaknem napjainkig ívelő, több mint fél évszázados költői pályára rendkívül gazdag és sokrétű lírai termését tárja elénk.

Ha emlékeztetünk rá, hogy a hat kötetnyi jugoszláviai költői termés nagyobb része 1966-ban (az újvidéki Forum és a budapesti Magvető kiadók közös gondozásában) *Előretolt állásban* címen megjelent, s e sorok írója a kötet bevezetőjében kísérletet tett e pályaszakasz felmérésére, akkor talán érthető, hogy ezúttal a későbbi termésre fordítja figyelmét, s azt igyekszik bemutatni az olvasónak. Indokolja ezt az a körülmény is, hogy — mint látni fogjuk — a Csuka-kép, amely a mai olvasó előtt ismeretes, s amelyben a súlygyen a műfordító oldalára billent, voltaképpen ebben az időben, a hazatérés után alakult ki. Amíg ugyanis Jugoszláviában élt, elsősorban költőnek tudta mindenki. Bármilyen sokat fáradozott is az irodalom, a folyóirat- és könyvkiadás megszervezésén, azért rendszeresen publikálta verseit is lapokban, folyóiratokban és önálló kötetekben is. Fá-

radhatatlanul kongatta a vészharangot a fasizmus előretörésének láttán, előretolt állásban hadakozott a mind fenyegetőbb háborús veszéllyel, jajongott az egyre kevesbedő józanokhoz... Ekkor még az irodalomsszervezői munka is közvetlenül szolgált a saját költői létezésének, érvényesülésének ügyét is, nincs még ellentét költői és műfordítói tevékenysége között, illetőleg nem megy az előbbi az utóbbinak a rovására. Sőt, hadd emlékeztessünk rá, hogy 1928-ban, amikor Szenteleky Kornél és Debreczeni József az első magyar nyelvű jugoszláv költői antológia, a *Bazsalikom* kiadásán fáradozik, ugyanakkor Csuka Zoltán az első *Kévet* köti a jugoszláviai magyar líra terméséből. Nem mintha már ekkor is nem figyelt volna a délszláv irodalmakra is, de mind Žarko Vasiljević, mind Todor Manojlović (akinek le is fordította *A centrifugális táncosát*) elsősorban mint avantgarde alkotók érdekelték, aminthogy azért kereste a kapcsolatot Kassákkal, a zágrábi zenitistákkal és a belgrádi expresszionistákkal is, mert küzdőtársakat keresett.

Kár lenne találgatni, hogy mi váltotta ki pályáján a fordulatot, mi fogta halkabbra a költő hangját hazatérése után, hisz vall erről ő maga. Őrá is érvényes természetesen, hogy versterméséből valójában egy lírai önéletrajz bontakozik ki előttünk, csak egymáshoz kell illesztenünk az egyes darabokban elszórt mozaikkockákat.

Mielőtt azonban ilyen szempontból vallatóra fognánk a költői teremtést, jegyezzük meg, hogy a lapalapítás és a műfordítás, ha nem is olyan mértékben és nem is abban a formában, mint a felszabadulás, különösen pedig a börtönből való szabadulás után, de már hazatérése idején egzisztenciális kérdéssé is vált a számára. A lapalapítás ugyanis nem csupán szenvedélye volt Csukának, bár kétségkívül az is, de létezésének feltétele és formája is, hisz ehhez minden egyébnél valóban jobban értett. S nem is rossz érzéssel találta meg ezen a területen a betölthető hézagot. A magyarság jó része, azaz jobbik része minden irredenta propaganda ellenére kezdett ráébredni a szomszéd népekkel való együttélés történelmi szükségére, s arra is, hogy létrejöhessenek irodalmi értékek a más országokban élő magyarság körében is. Mint a Láthatár tanúsítja, fel is lehetett kelteni a Magyarországon kívüli magyar irodalmak és a szomszéd népek irodalma iránti érdeklődést. Mindez természetesen mit sem von le Csuka nemes vállalkozásának előremutató jellegéből. A szerkesztés és műfordítás irányába terelte azonban a költőt az a körülmény is, hogy a magyar költészet fő és reprezentatív vonulata az ő jugoszláviai tartózkodása idején merőben más irányt vett, mint amerre ő eddig haladt.

Már a hazatérése utáni első években (1934—1936) ilyen hangok szólnak meg költészetében:

*cipeltem fát, vezettem villamost,
újságot írtam, könyvet nyomattam,
hittem, csalódtam...*

Hogy itt az utolsó szót bizvást aláhúzhattuk volna, azt a soron következő versek egyértelműen bizonyítják. A némaság sziklájának nyomását érzi magán, s az elhallgatás gondolata foglalkoztatja: „ne szólj, inkább harapd el a nyelvedet”. Kételyei támadnak korszerűségét illetően is. Az *Őrök kisebbség* című versének első négy sorában refrénszerűen tér vissza a kérdés: „Tudom, tudom, hogy korszerűtlen vagyok”, hogy az utolsó sorban dacosan kiáltsa oda elmarasztalóinak: „mindéig korszerű mégis csak én vagyok”.

Az első otthon keletkezett versek még mind szabad formájukat, mind a lángoló tiltakozást, a közelgő pusztulásra való figyelmeztetést hordozó tartalmát, az expresszionista hanghordozást tekintve egyenes folytatásai a jugoszláviai termésnek. Mint a sokatmondó kötet cím is jelzi — *Sötét idők árnyékában* —, a háború és fasizmus előre vetődő árnyékát igyekszik megmutatni, a földön szerte égő máglyákra hívja fel a figyelmet, melyeken milliós városok hamvadnak el, az égen meg tüzes sárkányok

jelennek meg, bombázó repülők. Talán nem önkényes a következtetés, ha a fent idézett csalódásra ebben a versben a következő sorokat rímeltethetjük:

... ez a világ itten
nem az én hazám és nem az én világom.

Külön a saját nemzedékének, a „század új fiataljainak”, az akkor harmincéveseknek sanyarú sorsa és perspektívátlansága aggasztja, a munkátlanul, éhesen hányódók, s azok meg nem született gyermekeit kéri számon. Majd nemzedékének sorsán keresztül a saját személyesebb dolgaihoz is eltalál, s a maga gyermektelenségéről énekel, lányairól, a tizenkét jegenyéről és fiairól, a két diófáról. Ezzel egyidejűleg a feleséggel való meghitt együttlét, a tiszta, szép szerelem is mind több versben kap hangot.

A lázadó, tiltakozó hang, az expresszionista lobogás azonban fokozatosan elcsitul, s egy kesernyesebb s halkabb zengésnek adja át a helyét, mind gyakrabban hallatszik ki a versekből a rezignáció. Ezzel párhuzamosan a forma is átalakul. Míg például az 1936-ban megjelent *Életív* című kötet élén szabad versek állnak, az 1939-es *Sötét idők árnyékában* nyitóverse négy soros versszakokba összefogott disztichonokból épül, s ezután hosszú időre teljesen uralkodóvá válik Csuka lírájában a kötött forma; a későbbiekben szonettel is találkozunk, s fel-felbukkan versei közt a dalforma is.

A második világháború kitörése, amit ő rég előrejelzett, s amelynek veszélyére oly hasztalan figyelmeztette korát, érthetően mélységesen elkésértette és kétségbe ejtette. Már 1940-ben arra figyelmeztet, hogy a „kis nemzetek mint szélkakasok, féltékenyen keringenek egymás körül”, s ő, aki honfitársai többségénél jobban tudja, mi a kisebbségi sors, újabban többségivé váló népét aggodón próbálja figyelmeztetni:

ha főnről nézzük, talán semmisség,
de néki minden, jövődő és élet, —
így nézd őket te is, többségi nép.

Az igazi nagy háború, a világméretű öldöklés kezdetekor pedig arra biztatja magát, hogy most lobogjon fennen; amikor mindenki gyűlöl, a jó szeretetére hív fel, amikor a föld véres, arra, hogy ne vérezzünk be „egyetlen szóval, tettel senkit”.

Egész korábbi költészete és emberi magatartása ismeretében természetesen tartjuk, hogy a fasizmus pusztulását, az ország felszabadulását, a nép uralomra jutását kitörő örömujjongással fogadja. Örvendez, hogy „Egy bomlott korszak mégis véget ért”, s üdvözli a szabad, az igazi májust, s hiszi, hogy „urak vétkéért megbűnhődött” népe együtt fog küzdeni más népekkel a világszabadságért.

Lehet, hogy nem sok verset írt költőnk ebben a vihar utáni rövid korszakban, 1944 és 1950 között, még valószínűbb azonban, hogy szigorú rostát használt e termék válogatásakor, s ezért sorolt e kötetbe mindössze négyet közülük. Fontos azonban, hogy nem hagyta le ezeket a lelkendező szavakat sem, s ily módon egyrészt felmutatta a folytonosságot a sötét időktől a viharon keresztül a vihar utánig, másrészt pedig láthatóan kiélezte a kontrasztot e korábbi korszakok és a *Próbátétel* versei között (1950—1955). Nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy a legmélyebb, legmegrendítőbb emberi panaszok, jajkiáltások ekkor szakadnak fel belőle, amikor valóságos életveszélyben van. Nem a kivégzéstől fél, hisz nem ítelték halálra, csak (!) tizenöt évi fegyházra, de úgy érzi, hogy itt élve is egyre jobban oлдódik, bomlik, mert a börtönben az idő „cseppfolyóssá válik”, s „Az ember benne bomló, holt anyag”. Feleségének így panasz-kodik:

*Tetőtől talpamig
Vérező csonk vagyok,
Félig élek veled,
Félig már holt vagyok.*

A börtönben apránként, sejtenként bomlik az ember, mégpedig testileg, lelkileg egyaránt, hisz „oktalan okból” van itt, s lassan már az álom idős, zord nénje, a halál barna hűgával „szeretőzik”. Szinte a gályarab prédikátorok zsoltáros, panaszos hangján könyörög egyik versében:

*Sínylödöm árván,
Tekintsél már rám,
Őriző csillagom,
Őriző csillagom.*

Szabadulása után, ha valamivel fáradtabban, bágyadtabban is, de ki-kitör belőle a nagy öröm az országépítés sikereinek láttán, ám az előbbi korszak verseinek elégikussá láguló hangja jellemzőbb a korszakra, s az olyan vallomások, mint a diófájával folytatott párbeszéd, amely szerint míg a fája nőtt, ő kisebb lett és megértésben öregedett. Olykor még a húszas-harmincas évek verseinek visszhangjaként megszólal a régi tiltakozás, például a vietnami nép szenvedésének láttán, s ötven év után ötvenedszer is odakiáltja embertársainak: „Ne öljetek! Öleljetek!” Még a régi gondolatok, az ismert szavak is újra felcsendülnek, látván, hogyan pusztítja az ember a környezetét, s milyen szörnyű veszedelmet jelent „a tudással álcázott” ostobaság; szinte egykori szerepében találja magát ismét:

*szüntelen kongatok,
tűzharang, az vagyok.*

Már-már a föld végpusztulásának víziója ejti kétségbe, s az emberi ség sülyedő hajójának fedélzetére szólítja a halálba indulókat.

Igencsak megkeseredik szájában a szó, mikor azt tapasztalja, hogy annyi áldozatos és dicséretes férfimunka után most némelyek, egykori barátok, sokallják élete hosszát, kinézik „az egyre sötétedő világból”, s azt kiáltják felé: kotródjon, adja át a helyét! Okozhatnak-e nagyobb sérelmet neki, mint hogy megkérdőjelezzik azt a munkát, amelyre életét tette fel, s amelyet ország-világ immár elismert? Ha valaki, ő — többek közt a „próbatétel éveinek” jussán is — bizvást állíthatja:

*az életért mindenért fizetni kell,
jóért és rosszért egyaránt.*

Az immár nyolcvanadik életéve felé közeledő örökmozgó, mindig lázasan tevékeny költő, minden vitalitása mellett is józanul számon tartja életkorát. Halk, resignált versben mondja ki, hogy az ezredfordulót már nem érheti meg, és „bölcs halál”-ért könyörög, amelyet úgy szeretne érzékelni, mint aki rátalált léte értelmére, végórájában pedig szeretne könyvedén felsóhajtani:

*feledve gondot, bajt:
indulhatunk. Végre.*

De korántsem búcsúztatni akarjuk a költőt! Bizonyára ő maga is csak el-eljátszik a komor gondolattal, miközben nyilván újabb nagy íróifordító vállalkozásokkal birkózik, s eszében sincs megállani a századik jugoszláv könyv lefordításánál, és nem az *Új verseket* szánta utolsó versciklusának.

JUHÁSZ GÉZA